

<https://doi.org/10.15407/uhj2025.05.135>
УДК 94(477)“1918”

Роман ТИМЧЕНКО

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
відділ історії Української революції 1917—1921 рр.,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
roma_timchenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5262-9033>

ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Мета — визначення основних тенденцій і проблем висвітлення аграрної політики гетьманату П. Скоропадського у сучасній українській історіографії, а також формулювання рекомендацій для подальших досліджень й узагальнення напрацьованих висновків щодо державної земельної реформи. **Методологія.** Використано методи історіографічного аналізу, порівняльного та синтетичного дослідження. **Наукова новизна** полягає у всебічному огляді та систематизації сучасних наукових досліджень, що стосуються земельної реформи П. Скоропадського, з акцентом на визначення ступеня інформативності використаних джерел та обґрунтованості методологічних підходів. **Основні результати.** Сучасним українським фахівцям удалося подолати традиційний поділ тематичних історіографічних студій на «прогетьманські» і «проуєнерівські», а також сформулювати нові підходи до інтерпретації ліберально-консервативних реформ П. Скоропадського в аграрній сфері. Недостатньо уваги приділено головним дійовим особам земельної реформи та їх опонентам у колі вищих урядовців Української Держави, регіональному аспекту перетворень. Дослідники в основному зосереджені на антигетьманському селянському русі, аналізі головних законодавчих актів уряду, впливі німецьких військовиків і дипломатів на перебіг земельної реформи.

Ключові слова: історіографія, П. Скоропадський, земельна реформа, Державний земельний банк, В. Колокольцов, В. Леонтович.

Цитування: Тимченко Р. Земельна реформа гетьмана П. Скоропадського у сучасній українській історіографії. *Український історичний журнал*. 2025. № 5 (584). С. 135—152. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.05.135>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2025. № 5 (584)

П. Скоропадський прийшов до влади зі сформованим уявленням щодо принципів засад земельної політики, що мала базуватися на праві приватної власності «як фундаменту культури і цивілізації». Вже першим установчим актом — «Грамотою до всього українського народу» — дозволялося вільно продавати й купувати землю. В документі було викладено концептуальне положення майбутньої реформи — «відчуження земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів» [1, с. 156]. П. Скоропадський пов'язував успіх земельної реформи зі стабільністю свого правління, яке залежало від створення міцної соціально-політичної бази й виконання економічних зобов'язань перед Центральними державами. Для реалізації цих завдань уряд ухвалив низку важливих законів, створив земельно-ліквідаційні комісії та Державний земельний банк, а восени 1918 р. П. Скоропадський особисто очолив Велику земельну нараду, яка мала здійснити остаточну редакцію земельного законодавства. Але гетьманові й урядові не вистачило політичної волі та часу ухвалити імперативний закон про примусове відчуження поміщицьких угідь і розблокувати створення державного земельного фонду для продажу наділів малоземельним селянам.

На початку про поняттєвий апарат дослідження. В науковій літературі терміни «аграрна реформа» й «земельна реформа» часто вживаються як синонімічні. У цій статті перевага надаватиметься поняттю «земельна реформа», яка пов'язана з конкретними планами гетьмана П. Скоропадського розв'язати земельне питання шляхом державних законодавчих механізмів регулювання відповідних правовідносин. Водночас дефініція «аграрна реформа» охоплює ширше коло заходів державної політики, спрямованих на розвиток сільського господарства, технічне забезпечення галузі, кредитування, меліорацію, лісівництво, впровадження новітніх агрономічних технологій, підготовку фахівців тощо.

Поняття «земельне питання» в умовах революційних змін 1917—1918 рр. набуло особливої гостроти й пов'язувалося з проблемою соціально справедливого перерозподілу поміщицьких і державних земельних ресурсів на користь малоземельного селянства. Його розв'язання розглядалось як першочергове завдання нової влади, а ставлення до цієї проблеми стало визначальним чинником її суспільної легітимациі або, навпаки, делегітимациі в умовах політичної нестабільності.

Доцільно також уточнити зміст поняття «земельний фонд», під яким у загальному контексті розуміють сукупність земель, призначених для подальшого розподілу або використання відповідно до державної аграрної політики. В умовах гетьманату земельний фонд планувалося сформувати шляхом акумулювання державних, удільних і церковних угідь, а також викупу приватних, зокрема поміщицьких земель Державним земельним банком із метою їх подальшого продажу малоземельним селянам. Банк мав виконувати функції кредитування власників наділів та підтримки так званих культурних господарств — цукрових, насінневих, племінних, інших стратегічно важливих для економіки держави аграрних підприємств.

За роки незалежності дослідження історії Української революції 1917—1921 рр. набуло системного характеру, а сучасна вітчизняна історіографія періоду правління П. Скоропадського представлена численними науковими студіями. Пи-

тання земельної політики тих часів є чи не найбільш вивченою темою історії Української Держави. Дослідники зазнали певного впливу давньої історіографічної традиції та можуть бути умовно віднесені до прихильників гетьманату або його критиків. Однак у питаннях земельної реформи ці відмінності менш рельєфні. Сучасні історики позбулися радянських стереотипів, отримали доступ до архівних документів і повної версії спогадів П. Скоропадського (1995 р.), що значно розширило джерельну базу досліджень, дало змогу проаналізувати впровадження земельної реформи.

Серед напрацювань з означеної проблеми можна виділити кілька груп. Перша — спеціальні дослідження з аграрної політики урядів періоду Української революції 1917—1921 рр., зокрема часів П. Скоропадського. Друга — праці, присвячені регіональним особливостям реалізації земельної реформи, які дозволяють оцінити практичний вимір аграрної політики на місцях. Третя — біографічні студії, що розкривають погляди й діяльність П. Скоропадського, його міністрів-аграрників у контексті формування земельної політики. Четверта — розвідки, присвячені вивченню внутрішньої та зовнішньої політики Української Держави, діяльності німецької, австро-угорської військових адміністрацій, біографічні дослідження очільника й відомих урядовців-аграрників. І п'ята група — узагальнюючі праці з історії України, революційної доби 1917—1921 рр., де присутні певні сюжети спроб українських урядів розв'язати земельне питання.

Маємо зазначити, що спеціальної монографічної праці, присвяченої історіографії гетьманату П. Скоропадського та його земельної політики ще не створено, хоча впродовж останніх десятиліть і з'явилися ґрунтовні дослідження. Першими історіографічними студіями з проблематики стали кандидатські дисертації С. Грибоєдова, С. Гнатюка [2—3]. Перший, розглядаючи дослідження тогочасних українських істориків, припустив, що вітчизняна історіографія земельного питання в Українській Державі вже позначила власну позицію чіткими науковими рамками, окреслила відмінності у визначенні причин масового руху селян проти гетьмана [2, с. 81—82]. Другий обмежився епізодичними згадками кількох праць, водночас загалом позитивно оцінивши плани соціально-економічних перетворень гетьмана як основу для модернізації країни й формування середнього класу [3, с. 114].

О. Тараненко здійснив комплексний аналіз досліджень аграрної проблематики 1920 — початку 2000-х рр. [4—5]. Він обґрунтовано виділив три періоди розвитку вітчизняної історіографії цього питання: 1991—1995 рр. — формування нових підходів зі збереженням радянських стереотипів; 1995—1999 рр. — активізація архівних студій і дисертаційних досліджень; початок 2000-х рр. — якісне оновлення дискурсу. Така періодизація видається концептуально виваженою та продуктивною для подальших історіографічних студіювань. О. Тараненко запропонував типологію тогочасних праць, виокремивши чотири основні групи: носії радянських ідеологічних установок; дослідники, що трактували гетьманат як консервативну спробу стабілізації; академічні студії критичного напрямку; науково-популярні розвідки. Це класифікаційне бачення, на нашу думку, обґрунтовано відображає реальний стан української історіографії. Варте уваги твердження про ігнорування сучасними дослідниками німецько- та польськокомовної українознавчої літератури [4, с. 184—187].

Досить розлогу історіографічну оцінку вивчення аграрної політики гетьманату подала Г. Салата [6], яка запропонувала умовний поділ сучасних українських досліджень на три основні групи. До першої вона віднесла праці, в яких критикується відновлення приватної власності на землю, а селянський повстанський рух трактується як чинник тиску на аграрне законодавство. Друга група зосереджена на тезі про безпосередню зумовленість антигетьманських виступів саме аграрною політикою уряду. У третій представлено розвідки, де аграрні реформи розглядалися без заперечення інституту приватної власності, натомість наявне прагнення авторів до об'єктивного трактування сутності гетьманських ініціатив у ширшому контексті подій доби.

Хоч запропонована типологія й має певну евристичну цінність, вона не позбавлена спрощень. Поділ на групи доволі умовний, адже в межах однієї концептуальної позиції можуть поєднуватися суперечливі оцінки. Крім того, третя група радше демонструє загальну інтерпретацію революційних подій, аніж пропонує нові концептуальні підходи до аналізу земельної політики. В підсумку Г. Салата зазначила, що сучасний історіографічний дискурс засвідчує концептуальну невизначеність у підходах до аналізу аграрної політики Української Держави [6, с. 108]. Вважаємо, що формування єдиної інтерпретаційної моделі у цьому контексті малоімовірно з огляду на складність і багатовимірність самого гетьманату, поліваріантність оцінок його політичного й економічного курсу.

О. Житков у своїй дисертації справедливо підкреслив, що сучасні автори не лише розкрили окремі аспекти реформаторської діяльності уряду, а й критично осмислили структурні дисфункції, які призвели до політичної нестабільності Української Держави. Автор наголосив, що окрему увагу приділено проблемі відсутності системного підходу до розв'язання земельного питання, яке, згідно з оцінками дослідників, стало одним із ключових факторів дестабілізації гетьманського правління [7, с. 222—238]. Погоджуючись із О. Житковим, можемо стверджувати, що здобутки сучасної історіографії відкривають перспективи подальших досліджень політичної, соціально-економічної, правової трансформації Української Держави.

Автор цієї статті, проаналізувавши сучасні дисертаційні дослідження, відзначив, що молоді фахівці частково перебували під впливом усталених «уенерівських» і «прогетьманських» історіографічних парадигм, що зумовило специфіку концептуалізації ліберально-консервативних реформ П. Скоропадського в аграрній сфері. Попри загальну аргументованість причин краху гетьманської земельної політики, дослідники недостатньо звертають увагу на соціальну стратифікацію суб'єктів її реалізації [8, с. 414].

Аналізуючи сучасний історіографічний дискурс щодо земельного питання в період гетьманату, варто відзначити, що спеціальні дослідження цієї теми почалися наприкінці 1990-х рр. із кандидатських дисертацій. Так, Г. Терела зосередилася винятково на зазначеній тематиці, тоді як С. Мякота й Н. Ковальова розглядали аграрну політику в окремих розділах своїх праць [9—11]. Упродовж тривалого часу їхні праці залишались основними джерелами для аналізу динаміки земельної реформи та факторів її нереалізованості. Лише нещодавно було проведено комплексне дослідження цієї проблеми [1].

Однією з перших, хто вивчав економічну політику урядів гетьманату, стала С. Мякота. Вона звернула увагу на те, що частина селянства сприймала П. Скоропадського як гаранта стабільності після хаотичних земельних дій часів Центральної Ради, які «під лозунгом “Земля і воля” довели нещасних хліборобів до повної втрати землі, і, не обмежившись успіхами соціалізації на селі, стали хапати цих, до відчаю доведених хліборобів, навіть в Києві» [9, с. 135—136]. До таких спрощених тверджень варто ставитися критично, оскільки вони повторюють тези прогетьманської статті 1918 р. «Хлібороби у гетьмана». Авторка зауважує, що в питаннях земельної реформи уряд декларував прагнення поєднати демократичні засади з соціально-економічними реаліями регіону [9, с. 139]. Однак, на наш погляд, ці наміри здебільшого залишалися декларативними — процес трансформації затягувався, а реальні обставини тогочасної України ускладнювали їх реалізацію. Крім того, С. Мякота аналізує земельну політику П. Скоропадського дещо ізольовано від загального контексту державного будівництва, акцентуючи насамперед на постаті гетьмана, а селянські настрої та динаміка процесів на місцях залишилися недостатньо врахованими. Чимало аспектів розглянуто поверхово, а окремі твердження видаються суперечливими. Зокрема дискусійною видається оцінка «Тимчасового закону про право продажу і купівлі землі поза міськими оселями» від 14 червня 1918 р., який, на думку дослідниці, створив передумови для розвитку дрібного й середнього землеволодіння, забезпечення селян від спекуляції та інтеграції аграрного сектору в європейський економічний простір [9, с. 150—151]. Проте реальна ефективність цього документа залишалася сумнівною через відсутність належних підзаконних актів, на що справедливо звернули увагу Г. Терела й Н. Ковальова [10, с. 71—72; 12, с. 142].

Для дисертації Г. Терели характерне широкє залучення архівних джерел, частина яких уперше введена в науковий обіг. Це дозволило реконструювати земельну політику гетьманату на основі практичних ініціатив і нормативно-правових актів. Дослідниця обґрунтовано вказала на повільність реформ та суперечливу позицію німецького й австро-угорського командування, яке, уникаючи радикальних змін, зброєю підтримувало великих землевласників і загострювало соціальний конфлікт на селі [10, с. 92—98]. У цьому контексті слушним видається висновок дослідниці, що ліберальна земельна реформа могла б стати альтернативою силовим методам придушення селянського руху [10, с. 100]. Г. Терела обґрунтовано припустила, що відсутність політичної волі до залучення латифундистських ресурсів для збалансованого розв'язання земельного питання стала стратегічною помилкою влади. Як наслідок — його невирішеність закономірно перетворилася на один із провідних чинників дестабілізації та падіння Української Держави [10, с. 186].

Суперечливим видається твердження Г. Терели щодо зацікавленості гетьмана в радикальному проведенні земельної реформи. На наш погляд, серпневі 1918 р. ініціативи щодо створення спеціальних комісій свідчили не стільки про прагнення до реального реформування, скільки про завершення активних спроб розв'язати земельне питання. Восени діяльність уряду у цьому напрямі набула ознак адміністративної імпровізації на тлі загальної кризи державного механізму. Важливим

здобутком дослідження Г. Терели став аналіз діяльності Великої аграрної наради, формально очолюваної П. Скоропадським, у контексті розробки земельного законодавства [10, с. 87—90]. Однак зауважимо, що визначений авторкою як прогресивний проект земельного закону В. Леонтовича насправді був розроблений міністерською комісією В. Колокольцова [13, с. 208].

Н. Ковальова запропонувала періодизацію земельної реформи: підготовчий етап (травень — липень 1918 р.), що передбачав визначення основних напрямів, та законодавчий (серпень — грудень 1918 р.), пов'язаний із розробленням нормативно-правових актів [12, с. 139]. Із таким баченням погодитися складно, оскільки саме у травні — серпні 1918 р. було розроблено основну законодавчу базу трансформації земельних відносин, яка залишилася нереалізованою. Жовтнева спроба П. Скоропадського відновити реформу була інспірована урядом Німеччини, який намагався зберегти джерело продовольчих ресурсів і ринок збуту своїх товарів, але завершення Великої війни зруйнувало ці наміри та змусило гетьмана змінити політичний курс держави.

Певний інтерес викликає підхід Н. Ковальової до аналізу чинників, які стримували земельну реформу. Дослідниця обґрунтовано зазначила, що основними перепонами стали не лише низька поінформованість селян і слабкість адміністративної інфраструктури, а й свідоме протистояння великих землевласників, зацікавлених у збереженні своїх маєтків. Додатковим фактором виявилася проблема довгострокової оренди, яка ускладнювала реалізацію реформи. Остання теза вмотивована, адже гетьманський уряд значною мірою залежав від підтримки консервативних аграрних груп, котрі не прагнули розривати земельні угоди. В підсумку Н. Ковальова зазначила, що провал земельної реформи був зумовлений нормативною неузгодженістю, відсутністю політичної волі для її реалізації та ізоляцією українських партій від процесу управління, ігноруванням позиції селянства [11, с. 119—120]. Ці висновки, на наш погляд, досить точно відображають специфіку державотворення в Українській Державі, яке відбувалося в умовах протистояння реформаторських і консервативних сил.

Комплексне дослідження дій Німеччини та Австро-Угорщини в аграрній і продовольчій сферах представлено у праці Б. Малиновського [14]. Автор підкреслив суміжність поглядів П. Скоропадського й німецького командування щодо земельної реформи, однак зазначив, що союзники, керуючись власними економічними інтересами, гальмували її реалізацію. Це призвело до запровадження непопулярних заходів, як-от хлібна монополія і примусові хлібозаготівлі, що загострило соціальну напругу й підірвало легітимність гетьманської влади. Праця Б. Малиновського містить низку змістовних положень, важливих для розуміння земельної політики гетьманату. Йдеться про проект економічного радника посольства Німеччини О. Відфельдта, що передбачав викуп поміщицьких земель державою з подальшим продажем селянам на пільгових умовах і стимулювання земельного обігу через податкові важелі, а також про специфіку врегулювання аграрного питання в австро-угорській окупаційній зоні, де здійснювалася самостійна організація угод між поміщиками й селянами щодо продажу землі [14,

с. 198]. На нашу думку, праця Б. Малиновського важлива детальним розглядом зовнішньополітичного впливу на впровадження земельної політики. В іншій студії автор приділив увагу тому, як гальмування земельної реформи вплинуло на активізацію селянського повстанського руху. Б. Малиновський аргументовано показав, що затягування земельного питання, реституція поміщицької власності й підтримка окупаційними військами великих землевласників перетворили селян на головну силу опору владі П. Скоропадського. Систематичні репресії, хлібозаготівлі та військова присутність не лише посилювали антагонізм на селі, а й унеможлилювали практичну реалізацію аграрних ініціатив, що фактично позбавило гетьманський режим соціальної бази [15, с. 59—100].

У науковому дискурсі представлено низку досліджень, присвячених регіональним аспектам проведення земельної реформи. Спільною їх ознакою стало акцентоване вивчення селянських виступів проти поміщицького землеволодіння та репресивних практик місцевої адміністрації у взаємодії з німецькими військовими підрозділами. На наш погляд, це зумовлено відсутністю реального впровадження законодавчих актів на місцевому рівні. Водночас автори цих праць обмежились аналізом земельних відносин в окремо взятих регіонах Української Держави. Залучення порівняльного підходу суттєво розширило б їх дослідницький потенціал і сприяло комплексному розкриттю регіональної специфіки аграрної політики гетьманату.

На матеріалах Чернігівської губернії це питання частково розглянула І. Еткіна [16]. Авторка відзначила специфіку краю, обумовлену межуванням із більшовицькою Росією, де було запроваджено закон про соціалізацію землі та активно проводилась агітація за створення комун й артільей [16, с. 103—105]. Дослідниця звернула увагу на ескалацію земельного протистояння між селянами та поміщиками, натомість реформи гетьманату оцінила як «найменш вдалі» серед інших політичних ініціатив. Вона відзначила, що німецькі військові контингенти займалися не стільки захистом північно-східних кордонів Української Держави, скільки реквізиційними операціями у сфері продовольчого забезпечення. Водночас дослідженню бракує аналізу причинно-наслідкових зв'язків у поясненні аграрної напруги в регіоні.

Ситуація, подібна до чернігівської, розглядається у праці В. Резнікова та М. Харламова, присвяченій Слобожанщині [17]. Тут аграрна напруженість була зумовлена не лише зловживаннями адміністрації у сфері земельного регулювання, а й посиленою більшовицькою пропагандою й активністю партизанських формувань у прилеглих районах «нейтральної зони». Земельну реформу, розроблену комісією В. Колокольцова, дослідники справедливо класифікують як прогресивну. На думку авторів, її впровадження ускладнювалося збройним протистоянням між землевласниками й селянами, спричиненим несхожими світоглядами і стратегіями силового впливу. Водночас дискусійною залишається теза фахівців про те, що основними перешкодами для реалізації реформи була обмеженість часу й ресурсів. На нашу думку, в умовах революційної доби ефективно втілення реформ потребувало більш радикальних і системних заходів.

У монографії О. Дудник ґрунтовно висвітлено процеси реалізації аграрної політики гетьманату на Уманщині [18]. Авторка проаналізувала механізми функціо-

нування земельних і ліквідаційних комісій, довела, що персональний склад цих структур формувався з представників заможного землеволодіння, тоді як селянство було усунуте від ухвалення рішень. Дослідження демонструє суперечливий характер гетьманської аграрної політики, яка, попри декларовані реформи, сприяла консервації великого землеволодіння, що й провокувало конфлікти з місцевим населенням [18, с. 97—108].

В інших регіональних дослідженнях акцент зазвичай робиться на селянських виступах і протидії місцевій адміністрації. Показовою стала праця Л. Левченко, присвячена особливостям Миколаївщини як регіону зі специфічною моделлю управління — так званим «імператорсько-німецьким губернаторством»: земельна реформа тут зіткнулася з потужним спротивом, а її неуспішність стала підґрунтям до закидів гетьману з боку Директорії [19, с. 60].

Загалом регіональні студії створюють уявлення про суперечливу реалізацію аграрної політики, але часто базуються лише на одному типі джерел — свідченнях селянської опозиції. Їм бракує порівняльного підходу й міжрегіонального аналізу, який дозволив би повніше виявити закономірності та відмінності в реалізації аграрної політики гетьманату.

Проблематика земельної політики знайшла ґрунтовне висвітлення у сучасній біографістиці, присвяченій постаті П. Скоропадського. О. Реєнт першим у вітчизняній історіографії здійснив комплексний аналіз політичного шляху гетьмана, зокрема на чолі Української Держави [20]. Дослідник проаналізував як структурні, так й особистісні чинники, що зумовили невдачу земельної реформи, виокремлюючи прагматизм П. Скоропадського та специфіку його кадрової політики. Так, гетьман прагнув узаконити приватне селянське землеволодіння впродовж 1919 р., проте наштотхнувся на опір великих землевласників й інерційність адміністративного апарату [20, с. 151—152]. Загалом поділяючи цю позицію, маємо зауважити: з огляду на характерну поміркованість політики гетьманату та очевидну неготовність П. Скоропадського до конфронтації з консервативними елітами, реальні передумови для втілення реформ були вкрай обмежені.

У серії «Політичні портрети» вийшла праця О. Михайлової [21]. Попри, на нашу думку, дещо дискусійну назву, дослідження вирізняється лаконічністю викладу, об'єктивністю й аргументованістю у висвітленні складних аспектів державної діяльності гетьмана. Земельну реформу авторка розглядає в розділі під символічною назвою «“Прокляте” аграрне питання», що підкреслює його стратегічну вагу для суспільства та держави, а також не вирішеність цієї проблеми в умовах тогочасної ситуації [21, с. 206—215]. Дослідниця поділяє усталену в науковій спільноті позицію, що політика П. Скоропадського, з одного боку, відштотхнула селянство, а з іншого — не забезпечила належної підтримки великих землевласників, які зайняли пасивно-вичікувальну позицію, нерідко саботуючи ініціативи уряду [21, с. 212]. Аргументованими видаються й зауваження О. Михайлової щодо впливу бюрократичної машини, слабкої взаємодії центру з регіонами, соціалістичної пропаганди, низької політичної культури селянства. Погоджуючись із критикою половинчастості урядових дій, вважаємо обґрунтованим висновок

про те, що саме невдачі земельної політики стали одним із ключових чинників зростання соціальної напруженості на селі [21, с. 214].

У праці В. Савченка аграрне питання подано фрагментарно й суперечливо [22]. Автор характеризує режим гетьманату як «абсолютну монархію», а оточення П. Скоропадського — як «людей нового середньовіччя» [22, с. 148, 276]. Земельна реформа висвітлена побіжно, переважно через згадки про аграрні закони чи міністра В. Колокольцова. Автор іронізує щодо намірів очільника Української Держави, називаючи реформу «фантиком від цукерки, за яким не виявилось нічого» [22, с. 274]. Загалом монографія В. Савченка характеризується надмірною кількістю цитат без зазначення джерела, те саме стосується й використаних статистичних даних.

Варто відзначити, що біографіям міністрів земельних справ В. Колокольцова та В. Леонтовича присвятили низку досліджень Р. Пиріг, С. Корновенко, І. Захаров [23—25]. Р. Пиріг, базуючись на широкій джерельній базі, здійснив комплексний аналіз діяльності обох міністрів у контексті формування концептуальних засад аграрної політики Української Держави та інституційного забезпечення земельної реформи. Автор позитивно оцінив законотворчу діяльність Міністерства земельних справ під керівництвом В. Колокольцова, відзначаючи, що у цей період було підготовлено основні нормативно-правові акти регуляторного характеру. Однак дослідник зауважив, що імплементація цих актів мала обмежений потенціал, який не дозволив здійснити суттєві зміни у земельних відносинах. Поділяючи думку Р. Пирога й С. Корновенка, погоджуємось з їхньою характеристикою В. Колокольцова як компетентного, але далекого від національної ідеї діяча [23, с. 252].

Біографічні дослідження, присвячені постаті П. Скоропадського та членів його уряду, дозволяють глибше осмислити суб'єктивні чинники аграрної політики Української Держави. Водночас у цих працях переважає узагальнений політ-аналіз, тоді як потенціал персоніфікованого підходу до реконструкції ходу земельної реформи залишається недостатньо реалізованим.

У сучасній українській історіографії земельна політика гетьманату розглядається не лише крізь призму урядових рішень, а й з огляду на позиції провідних громадсько-політичних об'єднань того часу. О. Любовець комплексно проаналізувала діяльність Всеукраїнського союзу земельних власників і Протофісу, підкреслюючи їх вплив на формування державної аграрної політики [26—27]. Дослідниця слушно зазначила, що ці організації відкрито обстоювали інтереси поміщицької верстви, наполягали на відновленні приватної власності та закликали до проведення конструктивної земельної реформи. Така позиція посилювала соціальну напругу на селі та ускладнювала реформаторську політику уряду П. Скоропадського [27, с. 69—71].

В інших працях, присвячених гетьманату, також частково аналізуються земельні перетворення. Т. Осташко обґрунтовано акцентувала на складній внутрішньополітичній ситуації, що безпосередньо детермінувала реформаторські заходи. Висновки дослідниці видаються цілком умотивованими, оскільки уряд діяв в умовах воєнного часу, соціальної напруги й активної пропаганди з боку соціалістичних партій, що істотно ускладнювало реалізацію реформ. Авторка справедливо наголошує на опозиції з боку Української селянської спілки та деструктивній діяль-

ності членів Української партії соціалістів-революціонерів у Міністерстві земельних справ, які намагалися гальмувати законодавчу роботу відомства [28, с. 148]. Проте для повнішого аналізу варто було врахувати й позицію інших політичних сил. Теза Т. Осташко про ліберальний характер земельної реформи, яка мала стати компромісом між селянами та землевласниками, переконлива, однак неготовність обох сторін до поступок значно обмежила можливості її реалізації [28, с. 172].

Г. Пітик проаналізував структурні чинники провалу земельної реформи, зокрема на основі даних П. Скоропадського й дослідників М. Рубача та І. Хміля, зведених у таблицю, де узагальнено середній розмір земельних володінь: бідні селянські господарства мали понад 2,1 дес., середні — більше 7,7 дес., заможні — 25,2 дес., а поміщицькі — майже 265 дес. За умов наявності 4—4,5 млн дес., придатних для розподілу, і встановлення норми у 25 дес., поза межами реформи залишалися понад 1 млн середніх і близько 2,5 млн бідних селянських господарств, які «вступили в смертельну боротьбу з гетьманською державою і австро-німецькими інтервентами для визволення України від іноземних поневолювачів і зміни антинародної влади» [29, с. 60—61]. Цілком вірогідно, що ця статистика відображає реальну ситуацію, оскільки автор урахував, що безземельні селяни не отримували наділів, а значна частина землі не підлягала відчуженню, зокрема лісові, цукрові, племінні й насінневі господарства. Але надто категоричним видається твердження, що «режим П. Скоропадського остаточно підірвав у селянській свідомості ідею можливості відродження вимріяної ними століттями власної держави — держави суспільної справедливості» [29, с. 174]. Очевидно, йдеться не стільки про державу, як про бажану землю.

П. Гай-Нижник, аналізуючи фінансову політику гетьманату та діяльність Державного земельного банку, констатував неможливість реалізації основної мети — забезпечення малоземельних селян землею і створення середнього земельного прошарку. Відсутність системної стратегії у земельній політиці призвела до соціально-економічної дестабілізації, зростання безробіття, анархізації аграрного сектора. Дослідник слушно відзначив, що невирішення земельного питання, попри спроби законодавчого врегулювання, стало одним із ключових чинників політичного краху гетьманату [30, с. 44].

В. Солдатенко схарактеризував аграрну політику як відверто антиселянську. На його думку, уряд зайняв позицію захисту інтересів великих землевласників, ігноруючи необхідність компромісу з селянством. Земельно-ліквідаційні комісії, які мали виконувати арбітражну функцію, не сприяли захисту прав дрібних господарів, натомість посилювали соціальне напруження. Автор підкреслив, що поєднання репресивних заходів із відсутністю реальних поступок селянству стало каталізатором масових антигетьманських виступів [31, с. 302]. П. Гай-Нижник і В. Солдатенко загалом справедливо вказали на провальність земельної політики гетьманату, хоча мають різне бачення причин цього явища. На нашу думку, критика В. Солдатенка надто категорична, оскільки ідея компромісу між селянством та землевласниками, хоч і залишалася декларативною, однак була присутня в економічній стратегії гетьманату.

Ф. Проданюк, навпаки, позитивно оцінює земельну політику П. Скоропадського, вважаючи продаж землі селянам важливим фактором фінансової стабілізації держави [32]. На його думку, реалізацію реформи стримувала необхідність збереження балансу між інтересами землевласників і селян. Дослідник критично розглянув діяльність земельно-ліквідаційних комісій, підконтрольних міністрам-кадетам, які дотримувалися поміркованої програми викупного відчуження земель [32, с. 99]. Дискусійною виглядає його теза про активізацію реформи після призначення В. Леонтовича міністром земельних справ. На наш погляд, він, не маючи реальних можливостей для системного реформування, весь нетривалий період (три тижні) свого перебування на посаді та в умовах політичної кризи намагався зберегти напрацювання попередників.

У сучасній історіографії аграрного питання періоду Української революції 1917—1921 рр. проблему земельної реформи часів П. Скоропадського активно досліджують представники черкаської школи істориків-аграрників, започаткованої А. Морозовим. Було створено Науково-дослідний інститут селянства, який системно вивчає доробок з історії українського села. Представниками школи стали відомі фахівці С. Корновенко, І. Фареній, Н. Ковальова та ін. Їхні здобутки з аграрної історії репрезентовані у серії монографій, численних статтях, зокрема у фаховому журналі «Український селянин» [33—39].

С. Корновенко, проаналізувавши аграрне законодавство гетьманату, дійшов висновку, що основні положення були адекватні обставинам часу, відповідали прагненням селянства володіти землею, а також загальноєвропейським тенденціям розв'язання земельного питання. На переконання дослідника, головні засади земельної реформи, запланованої в Українській Державі, були сприйняті й адаптовані навіть непримиренними опонентами П. Скоропадського — радянською владою та Директорією УНР, що засвідчує її високу концептуальну цінність і потенціал у разі повноцінної реалізації [34, с. 72—81]. Аналіз політики цих сил у сфері землеволодіння підтверджує правильність висновків автора. В монографії С. Корновенка й Н. Ковальової наведено ґрунтовний аналіз процесів методологічного переосмислення українською історичною наукою концепції селянської революції, окреслення основних її етапів в умовах Української революції 1917—1921 рр. [39, с. 153].

У 2025 р. вийшла друком узагальнююча праця Р. Пирого й Р. Тимченка, яка на сьогодні є найповнішим дослідженням означеної проблематики [1]. Варто зазначити, що до появи цього видання автори опублікували низку тематичних студій, присвячених окремим аспектам земельної політики гетьманату [8, 40—41]. У виданні 2025 р. синтезовано попередні наукові здобутки, розширено джерельну базу, комплексно висвітлено перебіг земельної реформи. Простежено також діяльність гетьманської адміністрації, ставлення до перетворень із боку селянства, поміщиків, соціалістичної опозиції й німецького військового командування. Автори переконливо доводять, що попри ліберальні засади реформа була заблокована землевласницьким лобі, а фактичне виключення безземельних селян із процесу трансформації земельних відносин посилювало соціальну напругу. Окрему увагу приділено перспективним напрямом подальших тематичних студійовань.

Короткий період функціонування гетьманської держави отримав системне висвітлення у сучасних фундаментальних виданнях з історії України та Української революції 1917—1921 рр., переважна частина яких підготовлена в межах академічного історіографічного дискурсу [42—49]. У них представлений комплексний аналіз державної моделі гетьманату, її інституційної архітекτονіки, політичного середовища, а також впливу зовнішніх геополітичних чинників на соціально-економічні процеси. Поряд з адміністративною, судовою та військовою реформами значну увагу дослідники приділяють державній аграрній політиці. Земельне законодавство у цих виданнях постає не лише як об'єкт описового викладу, а як предмет аналітичного осмислення, що спирається на напрацювання провідних фахівців із теми.

Земельна реформа гетьмана П. Скоропадського інтерпретується як ліберальна спроба створення соціальної опори влади шляхом формування класу середніх землевласників, однак більшість дослідників наголошують на її нереалізованості внаслідок політичних прорахунків, зокрема недооцінки ролі аграрної буржуазії, опору з боку селянства й геополітичних чинників фіналу Великої війни. В інших виданнях вона постає як справедлива, однак частково суперечлива модернізаційна ініціатива, котра, попри впровадження принципу приватної власності на землю і створення Державного земельного банку, залишилася декларативною через потужний спротив ключових соціальних верств та її репрезентантів в урядових колах. Показано системний характер чинників, що зумовили нереалізованість реформи: від слабкості фінансових інститутів й незавершеності правового механізму до стримуючої позиції німецьких, австро-угорських союзників, які побоювалися дестабілізації продовольчого забезпечення [46, с. 313—353; 47, с. 412—430; 48, с. 287—304; 49, с. 58—96].

* * *

Історіографічний аналіз земельної політики гетьмана П. Скоропадського засвідчує високий ступінь опрацювання проблеми у сучасній українській науці, який характеризується не лише широким охопленням джерельної бази, а й суттєвим методологічним оновленням. Відзначимо залучення різноманітних історичних джерел, серед котрих превалюють автентичні архівні документи, урядові нормативно-правові акти, матеріали періодичної преси, а також особисті свідчення, зокрема спогади гетьмана, представників його оточення.

Досягненням сучасної історіографії стало поступове подолання ідеологічного дуалізму, який тривалий час обумовлював поляризоване трактування гетьманської земельної політики — в межах умовно прогетьманської та проуєнерівської наративних традицій. На зміну йому прийшли більш збалансовані, інтерпретаційно вивірені оцінки, що дозволило по-новому розкрити сутність ліберально-консервативного курсу аграрних перетворень і схарактеризувати його в контексті державотворчих викликів 1918 р. В розглянутих вище дослідженнях простежується розмаїття оцінок реформи — від критичних зауважень щодо пропоміщицької сутності земельної політики (І. Еткіна, Г. Пітик, В. Солдатенко) до її позитивної інтерпретації як прагматичної спроби модернізації аграрних відно-

син (Г. Терела, Ф. Проданюк, Н. Ковальова). Деякі автори (Р. Пиріг, Р. Тимченко, С. Корновенко) наголошують на її прогресивному характері.

Серед загалом аргументованих причин провалу гетьманської земельної реформи дослідники недостатньо артикулюють соціальний статус тих, від кого певною мірою залежала її реалізація, адже значна частина урядовців і губернські старости здебільшого були великими землевласниками й далеко не всі з них стали адептами концептуальних візій П. Скоропадського щодо розв'язання земельного питання. Фахівці також відзначають залежність гетьманського уряду у впровадженні земельної реформи від німецько-австро-угорських союзників, що спричинило значне обмеження реформаторських заходів в аграрному секторі.

Більшість дослідників теми доходять висновку, що намагання уряду спочатку відновити право приватної власності, повернути поміщикам маєтності й відшкодувати збитки, а вже потім провести відчуження великоземельної власності на користь малоземельних селян інспірували гостре соціальне протистояння, яке вилилось у збройний повстанський рух.

Попри все залишається низка недостатньо досліджених аспектів. Насамперед слабка персоніфікація ключових фігур гетьманського уряду, причетних до формування та реалізації аграрного курсу. Окрім міністрів В. Колокольцова й В. Леонтовича, в більшості праць майже не висвітлено діяльність таких важливих фахівців, як заступник міністра В. Брунст чи професор В. Косинський. Відсутність глибокої реконструкції їх ролі знижує аналітичну значущість загальних оцінок реформаторської політики Української Держави. Перспективний напрям дослідження — аналіз позицій представників української інтелектуальної та політичної еліти щодо шляхів розв'язання аграрного питання, зокрема Є. Чикаленка, М. Байера, М. Тутана-Барановського, чії міркування відображали ширший контекст суспільно-політичної думки доби. Слабко розробленим видається регіональний вимір земельної політики: основна увага сконцентрована на загальнонаціональних тенденціях, передусім антигетьманському опорі селянства, натомість локальні аспекти впровадження реформи, зокрема місцеві відмінності у ставленні до змін, залишаються поза увагою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Pyrih, R. & Tymchenko, R. *Zemelna reforma hetmana Pavla Skoropadskoho: istorychni narysy, dokumenty i materialy*. Kyiv, 2025 [in Ukrainian].
[Пиріг Р., Тимченко Р. *Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: історичні нариси, документи й матеріали*. Київ, 2025. 344 с.]
2. Hryboiedov, S. *Ukrainska derzhava hetmana P. Skoropadskoho: istoriohrafichne doslidzhennia* (Candidate diss. of the historical sci). Kyiv, 2001 [in Ukrainian].
[Грибоедов С. *Українська держава гетьмана П. Скоропадського: історіографічне дослідження: дис. ... канд. іст. наук*. Київ, 2001. 210 с.]
3. Hnatiuk, S. *Vnutrishnia polityka hetmana P. Skoropadskoho (1918 r.): ukrainska istoriohrafia problemy* (Candidate diss. of the historical sci). Kyiv, 2002 [in Ukrainian].
[Гнатюк С. *Внутрішня політика гетьмана П. Скоропадського (1918 р.): українська історіографія проблеми: дис. ... канд. істор. наук*. Київ, 2002. 249 с.]

4. Taranenko, O. Ahrarna polityka P. Skoropadskoho: ukrainska istoriografija problem (Candidate diss. of the historical sci). Cherkasy, 2010 [in Ukrainian].
[Тараненко О. Аграрна політика П. Скоропадського: українська історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук. Черкаси, 2010. 211 с.]
5. Taranenko, O. Novitnia vitchyzniana istoriografija ahrarnoi polityky P. Skoropadskoho. *Hurzhiiivski istorichni chytannia*. 2009. 3: 126-132 [in Ukrainian].
[Тараненко О. Новітня вітчизняна історіографія аграрної політики П. Скоропадського. *Гуржіївські історичні читання*. Вип. 3. Черкаси, 2009. С. 126—132].
6. Salata, H. Ahrarna polityka ukrainskykh natsionalnykh uriadiv (1917—1920 rr.): istoriografija (Candidate diss. of the historical sci). Kyiv, 2010 [in Ukrainian].
[Салата Г. Аграрна політика українських національних урядів (1917—1920 рр.): історіографія: дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2010. 201 с.]
7. Zhytkov, O. Ahrarne pytannia ta zemelni reformy v Ukraini doby Vyzvolnykh zmahhan (1917—1921 rr.): istoriografija (Doctoral diss. of the historical sci). Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
[Житков О. Аграрне питання та земельні реформи в Україні доби Визвольних змагань (1917—1921 рр.): історіографія: дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2018. 551 с.]
8. Tymchenko, R. Vysvitlennia ahrarnoi polityky hetmanatu P. Skoropadskoho v suchasnykh dysertatsiinykh doslidzhennyakh. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. 2016. 26: 399-418 [in Ukrainian].
[Тимченко Р. Висвітлення аграрної політики гетьманату П. Скоропадського в сучасних дисертаційних дослідженнях. *Історіографічні дослідження в Україні*. Вип. 26. Київ, 2016. С. 399—418].
9. Miakota, S. Ekonomichna polityka uriadu Ukrainiskoi Derzhavy (traven — hruden 1918 r.) (Candidate diss. of the historical sci). Kyiv, 1997 [in Ukrainian].
[Мякота С. Економічна політика уряду Української Держави (травень — грудень 1918 р.): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1997. 190 с.]
10. Terela, H. Ahrarna polityka Ukrainiskoi Derzhavy P. Skoropadskoho (Candidate diss. of the historical sci). Poltava, 2000 [in Ukrainian].
[Терела Г. Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського: дис. ... канд. іст. наук. Полтава, 2000. 219 с.]
11. Kovalova, N. Ahrarna polityka ukrainskykh natsionalnykh uriadiv (1917—1921 rr.) (Candidate diss. of the historical sci). Dnipropetrovsk, 1999 [in Ukrainian].
[Ковальова Н. Аграрна політика українських національних урядів (1917—1921 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 1999. 185 с.]
12. Kovalova, N. Diialnist uriadu Ukrainiskoi Derzhavy u sferi ahrarnykh vidnosyn. *Seliantstvo, zemlia i vlada v period Ukrainiskoi revoliutsii (1917—1921 rr.)*. Kornovenko S.V., Zemziulina N.I., Kovalova N.A. ... Cherkasy, 2020. 139-175 [in Ukrainian].
[Ковальова Н. Діяльність уряду Української Держави у сфері аграрних відносин. Корновенко С.В., Земзюліна Н.І., Ковальова Н.А. та ін. *Селянство, земля і влада в період Української революції (1917—1921 рр.)*. Черкаси, 2020. С. 139—175].
13. Hetman P.P. Skoropadskii. Ukraina na perelome. 1918 god. Moscow, 2014 [in Russian].
[Гетман П.П. Скоропадский. Украина на переломе. 1918 год. Москва, 2014. 1087 с.]
14. Malynovskiy, B. Ahrarna polityka Avstro-Uhorshchynu i Nimechchynu v Ukraini (1918 r.). *Seliantstvo, zemlia i vlada v period Ukrainiskoi revoliutsii (1917—1921 rr.)*. Kornovenko S.V., Zemziulina N.I., Kovalova N.A. ... Cherkasy, 2020. 175-200 [in Ukrainian].
[Малиновський Б. Аграрна політика Австро-Угорщини й Німеччини в Україні (1918 р.). Корновенко С.В., Земзюліна Н.І., Ковальова Н.А. та ін. *Селянство, земля і влада в період Української революції (1917—1921 рр.)*. Черкаси, 2020. С. 175—200].

15. Malynovskyi, V. Zbroine protystoiannia v ukrainskomu seli 1918 r. (vid Brestskoho myru do proholoshennia Dyrektorii UNR). *Viina z derzhavoiu chy za derzhavu? Selianskyi povstanskyi rukh v Ukraini 1917—1921 rr.* Kharkiv, 2017. 59-100 [in Ukrainian].
[Малиновський В. Збройне протистояння в українському селі 1918 р. (від Брестського миру до проголошення Директорії УНР). *Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917—1921 рр.* Харків, 2017. С. 59—100].
16. Etkina, I. Zemelne pytannia v Chernihivskii hubernii (liutyi 1917 — berezen 1921 rr.) (Candidate diss. of the historical sci). Chernihiv, 2007 [in Ukrainian].
[Еткіна І. Земельне питання в Чернігівській губернії (лютий 1917 — березень 1921 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Чернігів, 2007. 238 с.].
17. Reznikov, V. & Kharlamov, M. Selianskyi povstanskyi rukh na Slobozhanshchyni (1918—1923 rr.). Ch. 1. Kharkiv, 2017 [in Ukrainian].
[Резніков В., Харламов М. Селянський повстанський рух на Слобожанщині (1918—1923 рр.). Ч. 1. Харків, 2017. 197 с.].
18. Dudnyk, O. Umanshchyna v dobu Ukrainsoi revoliutsii 1917—1921 rr. Uman, 2022 [in Ukrainian].
[Дудник О. Уманщина в добу Української революції 1917—1921 рр. Умань, 2022. 198 с.].
19. Levchenko, L. Mykolaivshchyna u vyri revoliutsiinykh podii za doby Hetmanatu ta Dyrektorii. *Mykolaivshchyna u vyri revoliutsiinykh podii: traven 1918 r. — kviten 1919 r.* Mykolaiv, 2020. 17-148 [in Ukrainian].
[Левченко Л. Миколаївщина у вирі революційних подій за доби Гетьманату та Директорії. *Миколаївщина у вирі революційних подій: травень 1918 р. — квітень 1919 р.* Миколаїв, 2020. С. 17—148].
20. Reient, O. Pavlo Skoropadskyi. Kyiv, 2003 [in Ukrainian].
[Реєнт О. Павло Скоропадський. Київ, 2003. 304 с.].
21. Mykhailova, O. Pavlo Skoropadskyi: “Krim nehidnykiv, usi pidut za mnoiu”. Kyiv, 2018 [in Ukrainian].
[Михайлова О. Павло Скоропадський: «Крім негідників, усі підуть за мною». Київ, 2018. 368 с.].
22. Savchenko, V. Pavlo Skoropadskyi — ostannii hetman Ukrainy. Kharkiv, 2008 [in Ukrainian].
[Савченко В. Павло Скоропадський — останній гетьман України. Харків, 2008. 378 с.].
23. Pyrih, R. Diialnist uriadiv hetmanatu Pavla Skoropadskoho: personalnyi vymir. Kyiv, 2016 [in Ukrainian].
[Піріг Р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ, 2016. 518 с.].
24. Kornovenko, S. V. Kolokoltsev i ahrarna reforma P. Skoropadskoho. *Hetmanat Pavla Skoropadskoho: istoriia, postati, kontroversii.* Kyiv, 2008. 196-204 [in Ukrainian].
[Корновенко С. В. Колокольцев і аграрна реформа П. Скоропадського. *Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії.* Київ, 2008. С. 196—204].
25. Zakharov, I. Kolokoltsov: Zhizn' i deiatelnost. Volchansk, 2003 [in Russian].
[Захаров І. Колокольцов: Жизнь и деятельность. Волчанск, 2003. 136 с.].
26. Liubovets, O. Vseukrainskyi soiuz khliborobiv-vlasnykiv (selian) i Ukrainka narodna partiia: malovidomi storinky istorii partiinoho budivnytstva doby Ukrainsoi revoliutsii 1917—1921 rr. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy.* 2020. 62: 129-135 [in Ukrainian].
[Любовець О. Всеукраїнський союз хліборобів-власників (селян) і Українська народна партія: маловідомі сторінки історії партійного будівництва доби Української революції 1917—1921 рр. *Етнічна історія народів Європи.* Вип. 62. Київ, 2020. С. 129—135].
27. Liubovets, O. Vseukrainskyi soiuz zemelnykh vlasnykiv u politychnii systemi hetmanatu P. Skoropadskoho. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 2008. 4: 69-71 [in Ukrainian].

- [Любовець О. Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі гетьманату П. Скоропадського. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 69—71].
28. Ostashko, T. Priorytety sotsialno-ekonomichnoi polityky Hetmanatu Pavla Skoropadskoho. *Problemy vuvchennia istorii Ukrainiskoi revoliutsii 1917—1921 rr.* 2010. 5: 145-176 [in Ukrainian].
[Осташко Т. Пріоритети соціально-економічної політики Гетьманату Павла Скоропадського. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917—1921 рр.* Вип. 5. Київ, 2010. С. 145—176].
29. Pityk, H. Selianske pytannia v politytsi Ukrainiskoi derzhavy, Dyrektorii UNR, Radnar komu USSR (kviten 1918 — serpen 1919 rr.) (Candidate diss. of the historical sci). Kyiv, 2008 [in Ukrainian].
[Пітик Г. Селянське питання в політиці Української держави, Директорії УНР, Раднаркому УСРР (квітень 1918 — серпень 1919 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2008. 220 с.].
30. Hai-Nyzhnyk, P. Finansova polityka uriadu Ukrainiskoi Derzhavy hetmana Pavla Skoropadskoho (29 kvitnia — 14 hrudnia 1918 r.). Kyiv, 2004 [in Ukrainian].
[Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.). Київ, 2004. 430 с.].
31. Soldatenko, O. Ukraina v revoliutsiinu dobu: istorychni ese-khroniky: u 4 t. Kyiv, 2009. Vol. 2 [in Ukrainian].
[Солдатенко О. Україна в революційну dobu: історичні есе-хроніки: у 4 т. Т. 2. Київ, 2009. 528 с.].
32. Prodaniuk, F. Vnutrishnia polityka Ukrainiskoi derzhavy (29 kvitnia — 14 hrudnia 1918 r.) (Candidate diss. of the historical sci). Kyiv, 1997 [in Ukrainian].
[Проданюк Ф.В. Внутрішня політика Української держави (29 квітня — 14 грудня 1918 р.): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 1997. 230 с.].
33. Ahrarna polityka v Ukraini periody natsionalno-demokratychnoi revoliutsii (1917—1921 rr.). Kovaliova, N., Kornovenko, S. etc. Cherkasy, 2007 [in Ukrainian].
[Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917—1921 рр.). Ковальова Н., Корновенко С. та ін. Черкаси, 2007. 280 с.].
34. Kornovenko, S. Ahrarne zakonodavstvo P. Skoropadskoho u konteksti vitchyznyanoho ta yevropeiskoho dosvidu vyrishennia zemelnogo pytannia (1918—1921 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2008. 4: 72-81 [in Ukrainian].
[Корновенко С. Аграрне законодавство П. Скоропадського у контексті вітчизняного та європейського досвіду вирішення земельного питання (1918—1921 рр.). *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 72—81].
35. Kornovenko, S. Ahrarna polityka hetmanatu: teoretynnyi aspekt. *Ukrainskyi selianyn*. 2004. 8: 211-214 [in Ukrainian].
[Корновенко С. Аграрна політика гетьманату: теоретичний аспект. *Український селянин*. Вип. 8. Черкаси, 2004. С. 211—214].
36. Melnychenko, V. Cherkashchyna v dobu Ukrainiskoi revoliutsii 1917—1921 rr. Cherkasy, 2016 [in Ukrainian].
[Мельниченко В. Черкащина в dobu Української революції 1917—1921 рр. Черкаси, 2016. 200 с.].
37. Selianstvo, zemlia i vlada v period Ukrainiskoi revoliutsii (1917—1921 rr.). Kornovenko, S., Zemziulina, N., Kovalova, N. etc. Cherkasy, 2020 [in Ukrainian].
[Селянство, земля і влада в період Української революції (1917—1921 рр.). Корновенко С., Земзюліна Н., Ковальова Н. та ін. Черкаси, 2020. 440 с.].
38. Ukrainskyi ahraryzm. Revoliutsiyni fenomen 1917—1921 rr.: Zbirnyk dokumentiv. Kornovenko, S., Hlibishchuk, M. etc. Cherkasy, 2021 [in Ukrainian].

- [Український аграризм. Революційний феномен 1917—1921 рр.: Збірник документів. Корновенко С., Глібішук М. та ін. Черкаси, 2021. 652 с.].
39. Kornovenko, S. & Kovalova, N. Selianska revoliutsiia v Ukraini (1902—1933 rr.): evoliutsiia ta variatyvniest kontseptualnykh pidkhodiv u XX — na pochatku XXI st. Cherkasy, 2024 [in Ukrainian].
[Корновенко С., Ковальова Н. Селянська революція в Україні (1902—1933 рр.): еволюція та варіативність концептуальних підходів у XX — на початку XXI ст. Черкаси, 2024. 208 с.].
40. Pyrih, R. Zemelna reforma hetmana Pavla Skoropadskoho: sproby provedennia ta pryshchynu nevdachi. *Ukrainskyi istorychnyi zurnal*. 2006. 3: 68-84 [in Ukrainian].
[Пиріг Р. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі. *Український історичний журнал*. 2006. № 3. С. 68—84].
41. Pyrih, R. Zemelna reforma Pavla Skoropadskoho: nimetskyi vplyv. *Ukrainskyi selianyn*. 2008. 11: 9-15 [in Ukrainian].
[Пиріг Р. Земельна реформа Павла Скоропадського: німецький вплив. *Український селянин*. Вип. 11. Черкаси, 2008. С. 9—15].
42. Istoriiia Ukrainy: nove bachennia: u 2 t. T. 2. Kyiv, 1996 [in Ukrainian].
[Історія України: нове бачення: у 2-х т. Авт. кол.: В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань та ін. Т. 2. Київ, 1996. 494 с.].
43. Ukraina kriz viku: u 15 t. T. 10. Rublov, O. & Reient, O. Ukrainski vyzvolni zmahannia 1917—1921 rr. Kyiv, 1999 [in Ukrainian].
[Україна крізь віки: у 15 т. Т. 10. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917—1921 рр. Київ, 1999. 320 с.].
44. Politychna istoriia XX stolittia: u 6 t. T. 2. Kyiv, 2003 [in Ukrainian].
[Політична історія XX століття: у 6 т. Т. 2. Київ, 2003. 488 с.].
45. Ukraina: politychna istoriia XX — pochatok XXI st. Kyiv, 2007 [in Ukrainian].
[Україна: політична історія XX — початок XXI ст. Київ, 2007. 1028 с.].
46. Politychna systema dlia Ukrainy: istorychnyi dosvid i vyklyky suchasnosti. Arkusha, O.H., Bila, S.O., Verstiuk V.F. etc. Kyiv, 2008 [in Ukrainian].
[Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності. О.Г. Аркуша, С.О. Біла, В.Ф. Верстюк та ін. Київ, 2008. 988 с.].
47. Istoriiia ukrainskoho parlamentaryzmu: vid doparlamentskykh form orhanizatsii politychnoho zhyttia do siohodennia. Kyiv, 2010 [in Ukrainian].
[Історія українського парламентаризму: від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення. Київ, 2010. 636 с.].
48. Ukraina i ukraintsi v postimpersku dobu (1917—1939). Yefimenko, H., Kulchytskyi, S., Pyrih, R., Skalskyi, V. etc. Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
[Україна й українці в постімперську добу (1917—1939). Єфіменко Г., Кульчицький С., Пиріг Р., Скальський В. та ін. Київ, 2021. 620 с.].

49. *Narysy istorii Ukrainiskoi revoliutsii 1917—1921 rr.* Kn. 1. Kyiv, 2011 [in Ukrainian]. [Нариси історії Української революції 1917—1921 рр. Верстюк В. (кер.) та ін. Kn. 1. Київ, 2011. 390 с.]

Надійшла / Received 30.07.2025

Roman TYMCHENKO

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),

Senior Research Fellow,

Department of History of the Ukrainian Revolution 1917—1921,

Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

roma_timchenko@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5262-9033>

THE LAND REFORM OF HETMAN P. SKOROPADSKYI IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The purpose is to identify the main trends and issues in the representation of the agrarian policy of the Hetmanate under P. Skoropadskyi in contemporary Ukrainian historiography, as well as to provide recommendations for further scholarly research and to summarize existing conclusions regarding the state land reform. **Methodology.** The study applies methods of historiographical analysis, comparative research, and synthesis. **Scientific novelty.** This study provides a comprehensive review and systematization of modern scholarly works concerning the Hetmanate's land reform. Special attention is given to evaluating the informativeness of sources and the validity of methodological approaches used by researchers. **Main results.** It is established that historians have engaged archival sources, updated documents, and the memoirs of P. Skoropadskyi, despite their subjective nature. Contemporary Ukrainian scholars have managed to overcome the traditional division of historiographical studies into those supporting the Hetmanate and those supporting the Ukrainian People's Republic and have developed new approaches to interpreting Skoropadskyi's liberal-conservative reforms in the agrarian sector. However, there remains an insufficient personalization of the main actors — the developers and implementers of the land reform and their opponents within the upper echelons of the Hetmanate government. While figures such as Ministers of Land Affairs V. Kolokoltsov and V. Leontovych are to some extent present in scholarly narratives, other key individuals — for instance, the chief coordinator of land commissions, Deputy Minister of Land Affairs V. Brunst, and Professor V. Kosynskyi — are scarcely mentioned. The regional dimension of the land reform also remains underexplored, with most studies concentrating predominantly on the peasant anti-Hetmanate movement. For a long time, most scholars limited their analysis to the principal legislative acts of the government and the influence of German military and diplomatic forces on the implementation of the land reform. The article presents the author's reflections on the prospects for deepening thematic historiographical studies of the Hetmanate's agrarian policy.

Keywords: *historiography, P. Skoropadskyi, land reform, State Land Bank, V. Kolokoltsov, V. Leontovych.*